

V. Šljapentoch: Sociologija dlja vsech (Sociologie pro všechny)

V. Šljapentoch, stojící po dlouhou dobu v čele sociologických výzkumů v Sibiřském oddělení Akademie věd SSSR, jednoho z hlavních center rozvoje sociologie v Sovětském svazu, předkládá široké veřejnosti knihu, která přináší základní informace o podstatě sociologie jako vědy, o metodách sociologického výzkumu, o místě, jaké sociologie zaujímá v rozvíjející se socialistické společnosti.

Autor patří k těm lidem, pro něž je jejich povolání zároveň i jejich největším koníčkem. Je odborníkem, jenž dělá svou věc s velkým nadšením, je ochoten prohlásit svoji vědu — sociologii — za jednu z nejdůležitějších odvětví současné vědy vůbec. Snaží se přenést své nadšení i na ostatní a získat pro tuto vědní disciplínu podporu široké veřejnosti.

Ve své knize seznamuje Šljapentoch čtenáře především se zvláštnostmi sociologické vědy, se specifickostí sociologického přístupu k analýze různých jevů skutečnosti, s některými výsledky, kterých bylo v oblasti sociologie dosaženo, i se specifickými metodami, jichž při tom bylo použito. Kniha je jakýmsi stručným nástěnným sociologie, nemůže přirozeně poskytnout vyčerpávající informace o veškeré problematice současné sociologie, nechce být ani učebnicí sociologie.

Kniha *Sociologie pro všechny* obsahuje celkem čtyři části.

První část je jakýmsi úvodem do sociologické problematiky. Autor v ní informuje čtenáře o podstatě a významu sociologie, nastiňuje stručné dějiny sociologie, hovoří o vztahu a významu Marxe, Engelse a Lenina pro sociologii a podává stručnou charakteristiku stavu současné sovětské sociologie.

Druhá část je věnována problematice kolektivů v socialistické společnosti, všírá si různých typů sociálních skupin, rostoucí úlohy kolektivů v národním hospodářství, ukazuje význam kolektivního rozhodování, sociální kontroly.

Ve *třetí části* se autor zaměřil spíše na jedince, zamýšlí se nad problematikou svobody lidské osobnosti a volby (volby povolání, pracovního a bydlíště, volby partnera, volby způsobu trávení volného času, výběru prostředků masové informace).

Ve *čtvrté části* se zabývá sociologickým výzkumem. Přináší přehled metod a výzkumných technik.

První část

V kapitole nazvané *Teoretická a konkrétní sociologie* představuje autor sociologii prostě

jako vědu o společnosti. Blíže ji pak charakterizuje jako vědu stranickou, vyžadující třídní přístup k analýze sociálních jevů, a dále ji rozděluje na sociologii teoretickou a sociologii konkrétní. Obě tvoří určitou jednotu, ale každé z těchto disciplín je vlastní jistá autonomie a rozdílné úkoly. Teoretická sociologie, jejímž základem je historický materialismus, vypracovává základní pojmový aparát nutný pro zkoumání společnosti a využívá konkrétní sociologii, ekonomii, historii a dalšími vědními odvětvími. Především jsou to pojmy společnost, třída, sociální skupina, lidská osobnost, sociální kontrola, sociální instituce, jako rodina, vzdělání, náboženství, mobilita, sociální pokrok a mnoho dalších kategorií, kterými sociolog-teoretik operuje. V rámci teoretické sociologie se zkoumají specifické problémy gnoseologické, vypracovává se metodologie sociálních výzkumů, kterých používají teoretikové v konkrétní sociologii. Sociální systém se skládá z řady podsystémů, které všechny plní určité funkce, spojené s délbou práce. Výzkumy v rámci teoretické sociologie mají komplexní charakter, neboť předpokládají analýzu ekonomických, politických, geografických, antropologických a celé řady dalších faktorů. Proto autor věnuje zvláštní pozornost působení systému i podsystémů na další sféry, jako např. vliv politické organizace společnosti na ekonomii apod.

Pro teoretickou sociologii je charakteristický historismus. I tento aspekt autor velmi zdůrazňuje a připomíná, že se někdy projevuje tendence podceňovat význam historismu pro sociologii.

Dále objasňuje pojem konkrétní sociologie a vykládá, v čem spočívá rozdíl mezi konkrétní sociologií a sociologií teoretickou. Konkrétní sociologie zkoumá jednotlivé sociální jevy a především různé lidské pospolitosti. Zvláštní místo zaujímají konkrétní výzkumy různých sociálních institucí, jako jsou např. rodina, orgány moci, systém výchovy, sociální kontrola.

Velký význam pro sociologii přikládá autor osobnosti, pokládá ji za nejdůležitější objekt výzkumu sociologů. Kdyby člověk patřil jen k jedné pospolitosti, říká, nebylo by nutno hovořit o existenci dvou samostatných předmětů zkoumání. Bylo by možno řešit všechny problémy osobnosti v rámci výzkumu příslušných lidských kolektivů. Tehdy by skutečně stačilo chápat sociologii jako vědu o lidských pospolitostech (kolektivech nebo skupinách), jak to ostatně někteří autoři činí. Člověk je však členem mnohých nejrůznějších skupin. Proto lidská osobnost vyžaduje

speciální zkoumání. Existuje názor, že problémy osobnosti v jejich sociálních aspektech jsou obsaženy již v sociální psychologii. S tímto názorem autor nesouhlasí, již jen proto, že psychologie svým určením zkoumá jevy ve sféře vědomí, a chování lidí ji zajímá jen jako prostředek ke zkoumání psychiky.

Specifičnost konkrétní sociologie spočívá jednak v tom, že zkoumá jednotlivé, nikoli obecné jevy, jednak v tom, že koncentruje svůj zájem na ty komponenty sociálního systému, které jsou bezprostředně spojeny hlavně s člověkem.

Marxistická sociologie se vždy jako skutečná věda opírala o fakta. Proto autor zdůrazňuje význam získávání empirického materiálu, které se uskutečňuje v rámci konkrétní sociologie, a pokládá za nesprávné hlavně dřívější nepochopení pro empirický výzkum. Připomíná, že ti, kteří popírali nutnost existence speciálních vědeckovýzkumných organizací a přípravy specialistů v této oblasti obvykle demonstrovali nepochopení toho, že dnes získávání, zpracování a analýza sociologické informace se může uskutečnit jen pomocí složitých vědeckých metod a pomocí elektronických počítačích strojů, a dodává, že ještě poměrně nedávno bylo mnoho těch, kteří dokazovali škodlivost nebo přinejmenším neužitečnost takových konkrétních sociologických výzkumů. Dále V. Šljapentoch zdůvodňuje nutnost sociologie jako samostatné vědní disciplíny. Znovu opakuje, že metodologie marxistických konkrétních sociologických výzkumů se opírá o historický materialismus. Naprosto správnou oprávněnost této zásady uznávají všichni marxističtí sociologové. Avšak metodologie konkrétních sociologických výzkumů, stejně jako metodologie historické nebo ekonomické vědy při konkretizaci obecné metodologické principů historického materialismu, zahrnuje elementy specifické právě jen pro tuto vědní odvětví. Vždyť klasikové marxismu-leninismu rozhodně vystupovali proti pokusům vykládat dialektický a historický materialismus jako jakýsi klíč, pomocí něhož lze vyřešit jakýkoli úkol, aniž bychom pronikli hluboko do specifiky předmětu.

Další kapitola, nazvaná *Trochu z historie sociologie*, je věnována otázkám vzniku sociologie, uvádí nejdůležitější postavy sociálních myslitelů minulosti, počínaje Platonem a Aristotelem a konče sociology Comtem, Spencerem, Tardem, Paretem a Weberem. Znamenává proces přechodu buržoazní sociologie k empirické sociologii koncem 19. století, v němž sehrála významnou úlohu německá historická škola, německá a anglická škola statistiků a američtí institucionalisté. Velký vliv na tento proces měla rovněž rostoucí úloha statistiky ve sféře řízení i v mnohých vědních oblastech.

Třetí kapitola, *K. Marx, B. Engels, V. I. Lenin – U pramenů vědecké sociologie*, zdůrazňuje význam klasiků marxismu-leninismu pro vytvoření vědecké sociologie. Autor uvádí dvojitý charakter jejich přínosu pro sociologii. Je spojen s rozpracováním problémů

teoretické sociologie, především historického materialismu, který sehrál velmi významnou úlohu při vytváření teoretického aparátu marxistické konkrétní sociologie. Marx však vypracoval v základních rysech nejen historickou metodu, ale i další neobyčejně důležité metodologické principy, tvořící základ současné sociologie. Autor zdůrazňuje, jak velký význam přikládal Marx systémově-funkčnímu přístupu, předpokládajícímu vysvětlení podmínek nutných pro existenci sociálního organismu, i úloze jeho jednotlivých faktorů vzájemně na sebe působících. Marxova systémová a funkcionální metoda je díky hlubokému historismu jeho teorií prosta konzervativnosti vlastní funkcionalismu mnohých západních teoretiků, snažících se poznat pouze podmínky zajišťující stabilitu a rovnováhu sociálního systému a nezřídka odmítajících analyzovat faktory, které vedou k jeho změnám nebo dokonce zničení.

Autor připomíná, že Marx používal teorie vzájemného sociálního působení při zkoumání všech stránek společenského života v jejich vzájemné souvislosti, zároveň však nezapomínal, že každá stránka může hrát samostatnou úlohu. Nesouhlasil se snahami přikládat ekonomickým faktorům větší důležitost, než si zaslouhují. Dále autor uvádí a charakterizuje jednotlivá díla Marxe, Engelse a Lenina, která obohatila sociologickou vědu.

V kapitole s názvem *Z dějin sovětské sociologie* hovoří o vysoké úrovni sovětské sociologie již ve 20. letech a uvádí řadu zajímavých a užitečných sociologických prací, které v této době byly publikovány. Později získala sociologie neobyčejného pomocníka – elektronické počítačové stroje, které umožnily zpracování ohromného množství informací. Na zaktivizování sociologie zapůsobily rovněž úspěchy matematické ekonomie. Na tomto místě se však nemůžeme ubránit jisté výtce: Zatímco na počátku kapitoly uvádí konkrétní sociologické práce, spadající do prvního období sovětského státu, další její část trpí přílišnou všeobecností, a přestože nelze očekávat, že zde budou uvedeny všechny sociologické práce spadající do tohoto období a provedena jejich hluboká analýza, postrádá zde čtenář základní konkrétní informace, které by mu dovolily utvořit si určitější představu o rozvíjení sociologie v období sovětské vlády a o dnešním stavu sociologické vědy v SSSR.

Druhá část: Krátce o sociálních skupinách

Již v první části byl poukaz na význam systémové strukturní analýzy, a jelikož prakticky každá lidská pospolitost je vlastně sociálním systémem s poměrně složitou strukturou, vyplývá z toho i důležitost zkoumání těchto pospolitostí. V této kapitole seznamuje autor čtenáře s pojmovým aparátem používaným sociologií při zkoumání lidských kolektivů. Objasňuje pojem souboru a skupiny, uvádí různé typy skupin, přičemž upozorňuje na odlišná pojetí skupin v marxistické sociologii a v sociologiích kapitalistických zemí, způsobená růzností cílů a charakteru skupin.

Zároveň však hovoří i o shodných rysech, hlavně formálního rázu, a podrobněji analyzuje skupiny formální a neformální.

V kapitole *Růst úlohy kolektivů v národním hospodářství* se Šljapentoch zamýšlí nejednoduše nad historickým procesem utváření kolektivů a nad jejich významem v různých historických obdobích. Ukazuje zřetelný postup od individualismu ke kolektivismu. Pro současnost je charakteristické utváření nových kolektivních forem, pronikání kolektivní činnosti do nových oblastí, kde dříve byla spíše výjimkou. Můžeme mluvit dokonce i o kolektivizaci vědecké práce, neboť většina vědeckých pracovníků nemůže dnes dospět k určitým výsledkům bez pomoci svých kolegů, pomocného a technického personálu. Kolektivizace práce se uplatňuje ve velkém měřítku ve fyzice, chemii, biologii a vůbec v nejrozmanitějších technických vědách, zatímco v humanitních vědách stále ještě převládá práce individuální.

Podobně i v další kapitole *Kolektivizace rozhodovacího procesu* se zdůrazňuje převaha kolektivního charakteru rozhodování nad individuálním. Tento jev je mimo jiné spojen s faktem neustále se zvyšujícího profesionalismu. Praxe kolektivního rozhodování se uplatňuje ve všech oblastech života. Současný trend ke kolektivnímu rozhodování je typický nejen pro socialistické státy, ale i pro západní země, zvláště pro USA.

V kapitole *Sociální kontrola a sociologická věda* autor konstatuje, že v současné době dochází ve značné míře k záměně starých metod kontroly za nové, účinnější. Uvádí zde různé typy kontroly, jejich přednosti i nedostatky v socialistických zemích i ve státech kapitalistických.

Třetí část začíná kapitolou *Svoboda lidské osobnosti a problém lidské volby*. Autor zde přenáší akcent z kolektivu na jedince, zkoumá jejich vzájemný vztah a řeší otázku svobody jednotlivce v socialistické společnosti. Dochází k závěru, že v socialistické společnosti je nutno optimálně sladit zájem osobnosti se zájmem kolektivu a problém svobody individua zkoumat nikoli z pozic abstraktně humánních, nýbrž třídních. Socialistická společnost rozšiřuje sféru volby člověka prakticky ve všech oblastech života. Lidská osobnost má možnost svobodné volby v mnohých životních situacích. Marxisté zároveň poukazují na to, že k pojmu svobodné volby je třeba mít dialektický vztah a mít na zřeteli relativnost tohoto pojmu. Marxova teorie osobnosti je namířena proti „individualistické robinzonádě“, proti atomické koncepci společnosti vycházející z abstraktních individuí. Na druhé straně Marx vystupuje proti absolutizaci a fetišizaci existujících sociálních struktur, které proměňují individuum v pasivní produkt historie. Autor si proto všímá zvláště určitých aspektů vlivů společnosti na mechanismus osobního rozhodování.

Velký význam pro určování vědomí činnosti člověka má sociální prostředí, v němž daná osobnost existuje, společenské vztahy, jichž se účastní, a souhrn rolí, které ve společnosti hraje. Sociální postavení, jež člověk

zaujímá ve společnosti, a sociální role, které plní, v mnohem závisí na procesu socializace. Proto neoficiální rozhodnutí osobnosti týkající se volby partnera, povolání, způsobu trávení volného času do značné míry odpovídají těm vzorům, které vládnou v sociálním prostředí, v němž daný člověk žije.

Pro individuální rozhodování má zvláštní význam referenční skupina, což je podle autora taková skupina, s kterou se člověk ztotožňuje a jejíž mínění respektuje a záleží mu na něm. Dále je věnována pozornost konformnímu rozhodnutí, při nichž se jedinec neřídí vlastním názorem, ale přiklání se k dominujícímu typu rozhodování nezávisle na tom, zda je toto rozhodnutí pro něho či pro společnost prospěšné. V některých případech vede konformismus k oslabení tvůrčího principu, ignorování konkrétních podmínek, což jemu i společnosti způsobuje vážnou škodu.

Individuum přijímající určitá rozhodnutí nesmí však zapomínat na to, že je produktem společnosti, a musí respektovat určitá omezení, která tato společnost svým členům klade. Tato omezení však mají být optimální jak pro jedince, tak i pro společnost.

I když proces socializace formuje člověka určitým způsobem, sociální prostředí působí na jeho psychiku, každý člověk je zároveň neopakovatelnou individualitou, která musí být respektována i při rozhodování o velikosti rodiny, při volbě povolání, místa pracoviště a bydliště, výběru partnera, způsobu trávení volného času a způsobu výběru masových sdělovacích prostředků. Těto problematiky jsou věnovány zbývajícím kapitolám třetí části. Jsou zde informace o demografické studii v SSSR v podobě statistických údajů, o diskusích týkajících se regulace porodnosti a o úkolech sociologa při řešení těchto otázek.

V souvislosti s *volbou povolání* si autor všímá problematiky školství, vztahu vzdělání a sociálního původu, sociální mobility, prestiže vzdělání, rozvíjení individuálních schopností, principiálních rozdílů v orientaci absolventů škol dělnického původu a z rodin inteligence.

V kapitole o *volbě pracoviště* zkoumá blíže zejména faktory mající vliv na procesy migrace, v kapitole o *volbě partnera* se zamýšlí nad motivy volby a zároveň seznamuje s výsledky výzkumu v této oblasti. Individualita člověka se projevuje rovněž v různém způsobu trávení volného času. I zde jsou statisticky podchyceny rozdíly struktury trávení volného času v různých dobách, u různých profesí, u obyvatel měst a venkova, u žen a u mužů.

S rozvojem civilizace se stále zvětšuje počet masových sdělovacích prostředků, a tím i možnost individuálního výběru, přičemž se rovněž projevuje určitá lidská individualita. Sám autor provádí výzkum v této oblasti a o jeho průběhu v knize stručně informuje a své informace doplňuje některými statistickými údaji.

V poslední části knihy chce autor seznámit čtenáře s „kuchyní sociologického výzkumu“, jak sám vtipně poznamenává. Na počátku hovoří o významu vztahu teorie a empirie

v sociologickém výzkumu a další výklad je věnován objasnění úlohy, kterou má metodologická a teoretická příprava sociologia-marxisty při řešení problémů vznikajících v průběhu sociologického výzkumu. Zaměřuje se na čtyři hlavní otázky: 1. pojmový aparát sociologia, 2. úlohu hypotézy v sociologickém výzkumu, 3. prověřování získaných výsledků a 4. měření v sociologii. Objasňuje způsob vytváření nových pojmů, uvádí různé typy hypotéz, rozvádí otázky metod prověřování pravdivosti hypotéz, zabývá se problémem kvantifikace, který má dvě úrovně, z nichž první zahrnuje stadium sbírání sociologických informací, druhá stadium jejich zpracování. Podrobněji analyzuje některé metody a techniky, jichž využívá současná sociologie.

Kniha Sociologie pro všechny, jak již ostatně název napovídá, není svým způsobem zpracování určena jen úzkému okruhu odborníků z oboru sociologie. Je v ní patrna autorova snaha získat pro sociologii co nejširší veřejnost. Kniha je zpracována ne zcela tradičním způsobem, je napsána svěžím jazykem a doplněna i obrazovým materiálem. Zahrnuje mnoho sociologických problémů, na něž se autor dívá ze svého zorného úhlu, a proto některé jsou rozpracovány podrobněji, jiným věnuje jen stručnou poznámku, případně je do své knihy nezahrnul. Je to zřejmě spojeno se zmíněným cílem, který měl nepochybně neustále na zřeteli. Vzniká tím sice jistá nevyváženost ve zpracování materiálu, místy se kniha stává poněkud proklamativní a málo konkrétní (viz například již zmíněnou kapitolu *Z dějin sovětské sociologie*, postrádající podrobnější údaje). Celkem však možno říci, že se autorovi jeho záměr podařil. Jisté k tomu přispívá také to, že své teoretické výklady názorně doplňuje konkrétními údaji o výsledcích sociologických výzkumů v Sovětském svazu, a přitom to činí způsobem, který čtenáře získá a plně zaujme.

Svou knihu končí autor konstatováním, že sociologie v SSSR vstupuje nyní do rozhodujícího období, kdy již byly zdořány překážky, které dříve stály v cestě jejímu rychlému rozvoji. „Nyní je nutně třeba dokázat, že je schopna plnit ty důležité funkce, které od ní společnost očekává.“ Jsme přesvědčeni, že tato kniha přispěje k splnění tohoto úkolu.

Pokládáme za užitečné, aby se s knihou *Sociologia dlja vsech* seznámila i česká veřejnost, a doporučujeme proto její přeložení do češtiny.

Milena Manová

Sociologie práce v Japonsku

V březnu 1970 byla v Tokiu vydána rozsáhlá kniha,¹ kterou připravila studijní skupina pro výzkum práce při Institutu sociálních věd v Tokiu. Práce si neklade teoretické cíle, chce pouze shrnout a zveřejnit sociologické výzkumy v oblasti ekonomiky, zejména v oblasti

sociologie práce. Metodika zpracování je velmi jednoduchá, avšak i přehledná a účelná; v podstatě zachovává historický postup, dále uvádí přesný údaj o podniku či instituci (oblasti), kde se výzkum konal, jména hlavních pracovníků, kteří výzkum realizovali, a konečně — což považují za nejcněnější — informace o pojetí úkolu, jeho významu a využití výsledků výzkumu. V informaci nechybí ani údaj, kde a kdy byly tyto výsledky publikovány.

Obraz, který takto vznikl, je velmi pestrý. Ukazuje, jak rozvoj japonské ekonomiky je i v sociální oblasti charakterizován snahou o spojení teorie a praxe, jak se výzkumu podrobují především podstatné otázky (pracovní síly, přeměny struktury průmyslových odvětví a rekvalifikace kádrů apod.), ale i dílčí jevy reprezentující nové trendy (technické inovace v lesním hospodářství, životní styl dělníků). Velmi typický je růst pozornosti k odborové problematice; svědčí o růstu intenzity třídního boje v poválečném Japonsku. Zejména charakteristika těchto výzkumů ne-nechává čtenáře na pochybách, z jakých pozic a pro koho byly prováděny.

Povšimněme si však nyní charakteristiky alespoň hlavních výzkumů:

Listopad 1945 — první poválečný výzkum ve čtvrti Goska v Tokiu. Šlo o průzkum obyvatel a jejich pracovní aktivity při odstraňování válečných škod a záchraně před hladem a zimou.

Prosinec 1945 — výzkum tuláků v Tokiu: jejich hodnotový systém, poměr k práci, příčiny růstu této sociální skupiny po skončení války a cesty řešení problému.

Březen 1947 — výzkum prostitutek v souvislosti se sociálním a ekonomickým postavením žen v kapitalistické společnosti poválečného Japonska.

Prosinec 1945 až březen 1946 — rozsáhlý výzkum 11 továren s cílem studovat účinnost řízení, podíl dělníků na řízení a názorové trendy dělníků (opřeno např. o Hitachi).

Září 1949 až leden 1950 — výzkum 3500 podniků v Tokiu — rekonstrukce průmyslu po válce a reorientace na mírovou výrobu. Hlavním cílem bylo doporučit cesty přeměny, orientace mírového exportu a racionalizační návrhy.

1951 — obsáhlý výzkum Jokohamy a Tokia — průmyslové podniky a pracovníci: změna životního stylu související se vstupem do zaměstnání; bydlení, možnost kvalifikace.

Květen 1952 — výzkum žen zaměstnaných u státních drah (11 000 pracovnic). Výzkum byl inspirován odborovou organizací a ukázal, že požadavky žen jsou motivovány nejen prací samou, nýbrž i domácností a strukturou moci v dílně.

Duben 1953 — výzkum typu rodin, které hledají zaměstnání u státních drah. Šlo o výzkum všech životních podmínek zaměstnanců.

¹ *Researches on Labour Problems in Post War Japan*, Institut stran japonského textu, 44 stran anglického resumé.